

Türkçede Kiplik Belirteçleri ve Çekim Ekleri İlişkisi Üzerine Bazı Gözlemler*

Şükriye Ruhi, Deniz Zeyrek, Necdet Osam
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

1. Giriş

Kocaman (1982: 84) ve Özsoy ve Taylan (1993: 9)'ın daha önce önemini vurguladıkları kiplik belirteçleri, bu yazıda zaman ve kılınış belirten çekim ekleri ile ilişkileri açısından ele alınacaktır. Çalışmada, *mutlaka*, *kesinlikle*, *galiba*, *herhalde*, ve *belki* üzerinde durulacak, bu belirteçlerin kiplik özellikleri araştırılacaktır.

Bu çalışmanın veri tabanına, yukarıda sıralanan belirteçlerin değişik sıfat ve eylemler ile kullanımı ve bunların çeşitli zaman ve kılınış ekleri ile çekilmesi sonucunda ulaşılmıştır. Yazıda örnek olarak kullanılan tümceler kimi zaman bir söylem içinde verilecek; çoğunlukla da söylemden bağımsız olarak verilerek incelenen belirteçlerin içkin anlamlarını ortaya çıkarmak amacı güdülecektir. Çalışmanın hedefi bu belirteçlerin söylemde nasıl kullanıldığını anlamak olmakla beraber, kullanımı açıklamak için öncelikle belirteçlerin hangi eylem türleri ve çekim ekleriyle bağdaştığı araştırılmak istenmiştir. Böyle bir araştırmanın aynı konu üstünde yapılacak daha sonraki çalışmalar için bir temel olacağı düşünülmüştür.

2.0. Kuramsal Çerçeve

2.1. Bilgisellik Kipliği

Palmer (1986) kiplik olgusunu bilgisellik, yükümlülük ve devingenlik başlıkları altında incelemektedir. Bu yazıda bilgisellik kipliği üzerinde durulacaktır.

Bilgisellik kipliği, yani konuşanın bir doğruya karşı takındığı tavır, kanıta dayalı kiplik ve yargı kipliği olarak ikiye ayrılmıştır. Yargı kipliği, tüm bilgisellik kavramlarını içine almaktadır: olasılık, gereklilik, konuşanın özne ya da bilginin alıcısı olarak yaptığı çıkarsama ve tahminler. Kanıta dayalı kiplik ise, konuşanın açıkça ve güvenerek yaptığı iddiaları tanımlamaktadır. Pek çok dilde ifade edilen bu kavram, konuşanın doğrudan ya da dolaylı yollarla edindiği kanıtlara dayalı olabilir.

Bilgisellik kipliğini Palmer gibi sınıflandırarak inceleyen Lyons (1977:798-799), nesnel ve öznel olmak üzere iki sınıf saptamıştır. Nesnel kiplik anlatan tümceler "bu böyledir" türünden açıklamalar gibidir, bu yüzden konuşan, tümcesinde ifade ettiği önermenin doğruluğunu yükümlenir. Bu önerme dinleyen

* IX. Dilbilim Kurultayında sunulmuş bildiri. 25-27 Mayıs 1995, Abant İzzet baysal Üniversitesi, Bolu.

tarafından reddedilebilir, sorgulanabilir veya gerçek olarak kabul edilebilir. Özel bilgisellik kipliği ise, konuşanın, sözcesinde gizlediği önermenin sınırlarını belirlemediği, açıkça "böyle diyorum" demediği anlatımlardır. Düşünceler, başkalarından duyulmuş olaylar, geçici çıkarımlar bu kiplikle ifade edilir.

Palmer'ın bölümlere ayırarak yaptığı incelemeden farklı olarak, Frawley (1992:410-412) Givón'dan yola çıkarak bilgiselliğin derecelerini incelemeyi önermektedir. Bu çerçevede bilgisellik kipliğinin düşük, orta ve yüksek derece kesinlik olarak üçe ayrılması mümkün olmaktadır. Böylelikle, Palmer'ın kanıt ve yargı kavramları da kapsanmış olmaktadır. Örneğin, düşük dereceli kesinlik hiç bir kanıt verilemeyen önermeleri, orta dereceli kesinlik kanıt gerektiren önermeleri, yüksek dereceli kesinlik kanıtlanmaya gereksinim bulunmayan önermeleri açıklamaktadır. Böylece, yargılar ve kanıta dayalı önermeler arasında kavramsal bir ayırım bulunmadığı, sınırları belli olan iddia ve yargıların zaten kanıta dayalı önermeler olduğu ortaya çıkmaktadır. O halde kanıt nedir ve nasıl seçilmektedir? Bu soruya yanıt olarak Frawley (1992:411), bilginin kaynağı, yönü (örneğin, *benden*. başkalarına, başkalarından *bana*), ve uzaklığının araştırılması gerektiğini düşünmektedir.

Sweetser (1992:49-75), yukarıdaki anlambilimcilerden biraz ayrılarak, bilgisellik ve yükümlülük kipliğini iki ayrı sınıf olarak incelemek yerine, yükümlülüğün temel, bilgiselliğin eğretileme yoluyla yükümlülükten türemiş kiplik olduğunu savunmaktadır. Buna göre kiplik olgusu bir önermenin iki dünya içindeki zorunlulukların etkileşim çevrenini belirler. Bu iki dünya toplumsal ve fiziksel dünya olabileceği gibi, anlıksal dünya da olabilir. Bu çerçeve içerisindeki temel düşünce, dış dünyayı anlatmak için kullandığımız dili, anlıksal dünyamızı oluşturmak için de kullandığımız ve bunu eğretileme yolu ile yaptığımız savına dayanmaktadır. Bu nedenle yükümlülük kipliği bilgisel düzleme uzanmıştır. Sözeylemler, belirtelikler, neden gösteren bağlaçlar ve koşullu tümceler incelendiğinde, bütün bu dilbilimsel varlıkların gerçek dünyaya olduğu kadar bilgisel dünyaya da uygulanabileceği görülmektedir. Buna benzer bir düşünceyi Lyons (1977: 845) da geliştirmekte, ve bilgisellik kipliğinin yükümlülük kipliğinden benzeme yoluyla kurulmuş olabileceğini söylemektedir.

2.2. Bilgi ve İnanç

Palmer (1986:95)'a göre bilgisellik kipinin iki türünden biri olan yargı verme, çıkarsama ve güven kipliklerini içerir. Yargı pek çok dilde dilbilgisel ulamlar ve belirteçlerle ifade edilmekte, ve pek çok dil, zayıf ve güçlü yargı kipliklerini ayırmaktadır. Yargı kipliği, aynı zamanda, öznellik-nesnellik sürekliliği içinde de incelenebilir (bkz. Lyons 1977: 797-798; Kocaman 1982: 82). Bu kiplik, güven yanında, ifade edilen önermenin bilinen gerçeklere dayanılarak çıkarsandığı duygusunu taşır. Kimi diller bu duyguları ayrı dilbilgisel ulamlar veya sözcükler ile

ifade eder.

Güven kipliği, yani konuşucunun tümcesindeki önermenin doğruluğuna güvendiğini ifade etmesi, onun bilgi veya inancına dayanabilir. Bu ayrımı yansıtan dilbilgisel ulam veya sözcükler, önermenin doğruluğunu değil, konuşucunun önermeye karşı takındığı tavrı belirtir. Konuşucu ifade ettiği olay, olgu veya durumu bilgiye dayandırıyor, bunu bilinen gerçeklerle destekleyebilmelidir. Konuşucunun inançlarına dayandırdığı bir önermeyi ise desteklemesi gerekmez, çünkü bu tür önermeleri içeren tümceler sadece o öyle düşündüğü için öyledir (bkz. Lyons 1977: 198-799).

Bu çalışmada, *mutlaka*, *kesinlikle*, *herhalde*, *galiba* ve *belki* belirteçlerinin Türkçede güven kipliğinin derecelerini ifade etmek için kullanıldığı tartışılacaktır. İlk olarak *mutlaka* ve *kesinlikle* belirteçleri bilgiye ve inanmaya dayalı kiplik ifade eden iki ayrı belirteç olarak ele alınacak, diğer belirteçler *mutlaka* veya *kesinlikle* türü belirteçler olarak incelenecektir.

3.0. Veri Değerlendirmesi

3.1. *Mutlaka* ve *Kesinlikle*

Tümce düzeyinde çekim ekleri ve belirteçlerle yapılan yer değiştirme incelemesi sonunda, her iki belirtecin de önermenin doğruluğuna güven bildirdiği saptanmıştır. Bu ortak anlamın yanısıra, iki belirteci ayıran bir özellik gözlenmiştir: *Mutlaka* konuşanın bir olay, olgu ya da durumu bilinen gerçeklere dayanarak söylediğini, *kesinlikle* ise, söylediklerinin öyle olduğuna inandığını belirtir. Örneğin, (1) numaralı söylem incelendiğinde, *kesinlikle*'nin kabul edildiği, *mutlaka*'nın mümkün olmadığı görülmektedir:

- (1) A. Ayşe çok aptal!
B. *Mutlaka!
Kesinlikle!

A'nın, tümcesinde kullandığı ad kökenli eylemlik, herhangi bir çekim eki almaması nedeniyle, anlık bir düşüncüyü ifade etmektedir (-DİR ve Ø için bkz. Tura 1984). Dolayısıyla, konuşan, bu düşüncesini, her zaman geçerli olan ve emin olduğu bir yargı olarak sunmamakta; B de yanıtında, *kesinlikle* kullandığı zaman, bir inancını bildirmekte, ve bunu herhangi bir bilgiye dayandırmak zorunda bulunmamaktadır. Bir başka deyişle, söylem (1)'de, A'nın belli gerçeklerden çok inandıklarına dayanarak ifade ettiği bir tümceye, B'nin "kesinlikle" diye yanıt vermesi, onun da A'nın düşüncesine katıldığını göstermektedir. Öte yandan B, bu yargıya söylem (2)'de olduğu gibi, ancak söyleme gönderme yaparak, yani söylemi bir tür bilgi olarak kullanarak yanıt verirse, *mutlaka* belirtecini kullanabilmektedir.

- (2) A. Ayşe çok aptaldır !
B. Mutlaka. (Öyledir.)

Bu çerçevede, *mutlaka* belirteci, (3a) tümcesinde görüldüğü gibi, yükümlenmeme anlamını içeren **-mİş** ile bağdaşmamaktadır. Bu kısıtlama, *mutlaka* belirtecinin, konuşan ve dinleyen paylaştığı, ortak bilgiye dayanılarak ifade edilen bir yargıyı, yani nesnellik kazanmış bir yargıyı ifade ettiğini kanıtlar görmektedir. Aynı şekilde, *herhalde* belirteci de, *mutlaka* gibi, **-mİş** ekiyle bağdaşmamaktadır. Buradan, *herhalde* belirtecinin de nesnel kiplik anlamını yüklediği söylenebilir (Aynı değerlendirme için Özsoy ve Taylan 1993: 6-7). Buna karşın, *kesinlikle* ve *galiba* belirteçleri, inanma belirtme anlamında **-mİş** ile daha kabul edilebilir olmaktadır. (3b), (4b) ve (5c) tümceleri bunu örneklemektedir. Bu durum, gerek *kesinlikle* belirtecinin gerekse *galiba*'nın inanca dayalı, yani öznel kiplik belirtmek için kullanıldığını desteklemektedir (*Galiba* belirteci için aynı sonuca varan bir değerlendirme için bkz. Özsoy ve Taylan 1993:6-7). Öte yandan, (4a), (5a) ve (5b) tümcelerinin kabul edilmezliği, *herhalde* ve *belki*'nin, *mutlaka* gibi, **-mİş** ile bağdaşmamasından kaynaklanmakta, ve bu belirteçlerin sadece nesnellik kazanmış yargıları anlatmak için kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

(3)	a.	*Mutlaka okula gitmiş/im.
	b.	Kesinlikle okula gitmiş.
(4)	a.	*Herhalde ödevini yapmış/ödevimi yapmışım.
	b.	Galiba ödevini yapmış.
(5)	a.	*Belki sevgiye inanmış/ım.
	b.	*Herhalde sevgiye inanmış/ım.
	c.	Galiba sevgiye inanmış.

Ancak, *mutlaka*, *herhalde* ve *belki*, tümce (6)'da görüldüğü gibi, **-mİşDIR** ekiyle bağdaşmaktadır:

(6)	a.	Mutlaka okula gitmiştir.
	b.	Herhalde ödevini yapmıştır.
	c.	Belki sevgiye inanmıştır.

Bunun nedeni, **-DIR** ekinin tümceye getirdiği belirtme edimi ile birlikte tümceye nesnellik kazandırmasıdır. Buna karşın, *galiba* belirteci yükümlenmeyi zayıflatığı için **-DIR** ile kullanılamamaktadır (bkz. Akerson 1994: 85-86).

3.2. Belirteçlerin Anlıksal Durum ve Eylemlerle Kullanımı

Söz konusu belirteçlerin, durum ve anlıksal eylemlere göre de farklı kullanıldıkları görülmektedir. Örneğin, *emin* ve *neşeli* gibi sıfatların *mutlaka* ve *herhalde* ile bağdaşmadıkları, *kesinlikle* ile rahatlıkla kullanılabilirdikleri gözlemlenmiştir. Bu tür sıfatlar, içkin anlamları nedeniyle, kişinin kendinden uzak tutamayacağı, ve farkında olmadan içinde bulunabileceği bir durum belirtmezler. Bu yüzden, 1. tekil

kişi ile kullanılamayacakları gibi, 3. tekil kişi hakkında yargı oluşturulmasına da olanak tanımazlar (bkz. 7a, 8a, 10a, 10b). Aynı kısıtlama, tümce (9a)'da görüldüğü gibi, *inan-* eylemi için de geçerlidir. Öte yandan, *yorgun* ve *akıllı* gibi sıfatlar, sonradan farkına varılarak bilgi edinilecek özellikler belirtir. Bu yüzden bu sıfatlar, *mutlaka herhalde* ile *çıkarsama* önermelerinin öncülü olarak kullanılabilirler (bkz. 11c).

Öte yandan, *kesinlikle* ve *galiba*, öznel kiplik belirtmeleri nedeniyle, kişinin kendi durumu ile ilgili yargıya varmasına el vermekte, dolayısıyla gerek *emin* ve *neşeli* gerekse *yorgun* ve *akıllı* gibi sıfatlarla ve *inan-* gibi eylemlerle kullanılabilir (bkz. 7b, 8b, 9b, 11d).

- (7) a. *Ayşe kendinden mutlaka emin.
b. Ayşe kendinden kesinlikle emin.
- (8) a. *Kendimden mutlaka eminim.
b. Kendimden kesinlikle eminim.
- (9) a. *Mutlaka sevgiye inanıyor/um.
b. Kesinlikle sevgiye inanıyor/um.
- (10) a. *Mutlaka neşeli/yim.
b. *Herhalde neşeli/yim.
- (11) a. *Mutlaka yorgun/um.
b. *Herhalde yorgun/um.
c. Herhalde yorgunum ki şu anda problemi çözemiyorum.
d. Galiba yorgun/um.

Buraya kadar sunulan örneklerle, Türkçede yargı kipliğinin bir yandan "inanma"ya, bir yandan "bilme"ye dayanarak ifade edildiği gösterilmiştir. Bu kiplikler sırasıyla *kesinlikle* ve *mutlaka* belirteçleriyle anlatılmaktadır. Bu belirteçler konuşanın ifade ettiği önermeye tümüyle katıldığını ve doğruluğunu yükümlendiğini göstermektedir. Ayrıca, *mutlaka* nesnel kiplik belirtirken, *kesinlikle* öznel kiplik ifade etmektedir. Dolayısıyla bilgiye ve inanca bağlı kiplik ayrımı, nesnel ve öznel kiplikle koşutluk göstermektedir. Tümce (12) a ve b'de görüleceği gibi, öznel kiplik anlamıyla koşut olan *inan-* eylemini içeren önermeler, *bil-* eylemini içeren önermelerin aksine, kişilerarası tartışmaya açılmayı reddedebilir.

- (12) a. İnanıyorum. Sana ne!
b. ??Biliyorum. Sana nel

Özet olarak, *mutlaka* ve *kesinlikle* güçlü yükümlenme ve güven belirtirken, *herhalde*, *galiba*, *belki*, gibi belirteçlerle ise daha az güçlü ve zayıf yükümlenme kipliğini belirtirler. Bu belirteçlerin kiplik değerlerini aşğıdaki süreklilik çizelgesinde gösterebiliriz.

	Yükümlenme (Güven)		Yükümlenmeme (Zayıf güven/güven yokluğu)
Bilmeye dayalı yargı	MUTLAKA	HERHALDE	BELKİ
İnanmaya dayalı yargı	KESİNLİKLE		GALİBA

3.3. Belirteç ile Ezgileme, Söylem Belirleyicileri ve Olumsuzlama İlişkileri

Bundan önceki bölümlerde, *herhalde* ve *belki* belirteçlerinin **-mİş** çekim ekiyle ilgili belirtilen kısıtlamaları söylem içinde silinebilmektedir. *Herhalde* ve *belki* belirteçleri, *e, yani*, ve karşıtsal vurgu ile kullanıldığında, söylem içi dünyadaki koşulların getirdiği zorunluluklar sonucu, *mutlaka* belirtecinin kiplik gücüne yaklaşrlar. Tümce (13) bu durumu örnelemektedir:

- (13) a. E **herhalde** okula gidiyorum yani!
b. Belki okula gidiyorum, ne biliyorsun?

Aynı şekilde, **-mİş** eki; *mutlaka*, *herhalde* ve *belki* belirteçleriyle yargı anlamında değil, çıkarsama anlamıyla kullanılmaktadır (bkz. 14a, 14b). Bu anlam, *de* ve *ki* bağlaçlarının kullanımıyla açıkça görülmektedir (Ancak, bu belirteçlerin *de* ve *ki* bağlaçlarıyla ilgili kısıtlamaları daha ayrıntılı bir inceleme gerektirmektedir).

- (14) a. Herhalde ödevini yapmış ki böyle rahat
oturabiliyor.
b. Mutlaka inanmış ki öyle konuşuyor.
c. Belki ödevini yapmıştır da bize söylemiyor.

Tümce (14c)'de görüldüğü gibi, *belki* ancak **-mİşDİR** ekiyle kullanıldığında çıkarsama anlamını verebilmektedir. Çünkü bu belirteç, zayıf güven belirtir ve **-DİR** eki sayesinde güven derecesi artırılabilir.

Öte yandan, tümce (15)'de görüldüğü gibi, *kesinlikle* çıkarsama içeren tümcelerde kullanılamamaktadır:

- (15) *Kesinlikle sevgiye inanmış ki/inanmış da öyle konuşuyor.

Mutlaka ile *kesinlikle* arasındaki kip ayrımı, olumsuzlama olgusunda da görülmektedir. Olumsuzlama, *kesinlikle* belirteci ile yapılabilirken, *mutlaka* ile yapılamamaktadır. Bu ayrımı, yine öznel-nesnel yargı anlamı ile ilişkilendirmek mümkündür. Kesinlikle'nin kullanıldığı olumsuz tümceler öznel yargı ile ilgilidir (bkz. 16a, 17a). *Mutlaka* bilgiye dayanılarak tümüyle yükümlenen bir önermeyi nitelediğinden nesnel yargıya yönclememektedir:

- (16) a. Ben bunu kesinlikle yapmadım/bilmiyorum.
b. *Ben bunu mutlaka yapmadım/bilmiyorum.
- (17) a. Ayşe bunu kesinlikle yapmadı/bilmiyor.
b. *Ayşe bunu mutlaka yapmadı/bilmiyor

Sonuç

Yaptığımız incelemeden kiplik belirteçlerinin kişi ekleri, eylem çekim ekleri ve bazı eylem türlerine göre ayırım gösterdikleri sonucu çıkmaktadır. Ayrıca, *de* ve *ki* gibi bazı söylem bağlaçları ile *e* ve *yani* gibi söylem belirleyicilerinin de kiplik değerinde kaymalara yol açtığı görülmektedir.

Çalışmanın başında belirtilen bilgisellik kipliğinin dış dünya ile ilgili zorunluluklardan gelişmiş olabileceği düşüncesi (Sweetser 1992, Lyons 1977) *mutlaka* belirtecinin kullanım özellikleri açısından ortaya çıkmaktadır. Çalışmada incelenen tümceler bir çoğunda *mutlaka* belirteci, dış dünya durum ve olaylarından edinilen bilgilerden çıkan bir zorunluluk içermektedir. Bu durumda *mutlaka*, kök anlamında yükümlülük içermektedir. Bu anlam, bilgisellik alanına uzanmakta ve belirli bilgilerin toplanması sonucunda zorunlu olarak vardığımız bir yargıyı yükümlendiğimizi ve/veya çıkarsadığımızı belirtir.

Kaynakça

- Erkman Akerson, Fatma. 1994. "Türkçe Yükleme Görünüş, Zaman ve Kip," *VIII. Dilbilim Kurultayı 1994*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, 79-88.
- Frawley, William. 1992. *Linguistics Semantics*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kocaman, Ahmet. 1981-1982. "Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler," *TDAY, Belleten*.
- Lyons, John. 1977. *Semantics, Vol. II*. Cambridge University Press.
- Özsoy, Sumru, Erguvanlı Taylan, Eser. 1993. "Türkçede Bazı Kip Biçimlerinin Öğretimi Üzerine," *VIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri. 1993*. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Palmer, F. R. 1986. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sweetser, Eve E. 1990. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge University Press.